

Στα μέρη της παιδείας του Ντε Κίρικο*

Στη weltanschauung ενός έξυπνου ανθρώπου όλα τα μέρη απ' όπου πέρασε ή κατοίκησε είναι σημαντικά για την πνευματική και καλλιτεχνική «διαμόρφωσή» του, γιατί είναι εκείνα τα μέρη που δίνουν μορφή στις εικόνες που ο ίδιος επεξεργάστηκε.

Εκείνη που συνήθως ονομάζουμε «παιδεία» ενός καλλιτέχνη είναι η περίοδος των σχολικών χρόνων, το περιβάλλον, οι θεωρίες που κυκλοφορούσαν εκείνη την εποχή κι οι επαφές που τον επηρέασαν τη στιγμή που άρχισε να συντονίζει τη δική του ανακάλυψη του κόσμου, που αργότερα θα μετατραπεί σε εικόνα.

Δεν είναι δύσκολο έτσι να αντιληφθεί κανείς πόσο έχουν επηρεάσει τη ζωγραφική σύλληψη του Ντε Κίρικο η Φλωρεντία και το Παρίσι, η Φερράρα, το Τορίνο, η Ρώμη, σίγουρα το Μιλάνο, η Βενετία κι η Νέα Υόρκη και φυσικά το περιβάλλον της πόλης που γεννήθηκε, ο Βόλος, όπου η τουρκική επίδραση είναι πολύ πιο σημαντική απ' ότι η Βόρεια Ευρώπη πίστευε για την Ελλάδα.

Η Αθήνα και το Μόναχο της Βαυαρίας παραμένουν κατ' εμέ τα μέρη όπου ο Ντε Κίρικο σχηματίστηκε. Γύρω απ' αυτές τις πόλεις τυλίγεται και ξετυλίγεται μετέπειτα το νήμα όλων των συλλογισμών του.

Με λίγα λόγια, ο ελληνογερμανικός άξονας είναι εκείνος που διαπερνά όλη την αλυσίδα εικόνων, εντυπώσεων κι ιδεών που δημιουργούν όλο το υπόστρωμα της ποιητικής του Ντε Κίρικο. Οποιαδήποτε άλλη εμπειρία, από τη Φλωρεντία ως το Παρίσι, τη Ρώμη ή τη Νέα Υόρκη, τοποθετείται μέσα σε αυτή την αλυσίδα επιρροών κι εικόνων.

*** ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ**

Μεταφρασμένο για τα «Τετράδια» από τον κατάλογο της έκθεσης De Chirico nel centenario della nascita, Βενετία, Μουσείο Correr, Ναπολέοντεια πτέρυγα, 10 Οκτωβρίου 1988 – 15 Ιανουαρίου 1989.

Αυτό είναι άλλωστε και το αρχικό σημείο που τράβηξε περισσότερο την προσοχή μου ήδη από τις έρευνές μου γύρω από την μεταφυσική του ντε Κίρικο στα τέλη του 1977.

Στο παρελθόν, μέχρι το καλοκαίρι του 1985, είχα την τάση να αποδίδω μεγαλύτερη σημασία στην επαφή του Ντε Κίρικο με τη γερμανική κουλτούρα κι ειδικότερα με τη σχολή του Μονάχου, σε αντιδιαστολή με την προηγούμενη σχέση του με την Ελλάδα.

Η μικρή ηλικία του καλλιτέχνη στα χρόνια που πέρασε στη χώρα που γεννήθηκε, το πολύ περιορισμένο ενδιαφέρον για τον ελληνικό πνευματικό κόσμο εκείνης της εποχής, η αόριστη υποψία μιας ανάμνησης παραμορφωμένης για εκείνη την περίοδο – παρόλο που περιγράφεται με μεγάλη ζωντάνια – και προπαντός η εμμονή μου στην αρχική ερμηνεία του κλασικισμού του Ντε Κίρικο¹, που μου φαινόταν σε μεγάλη απόσταση – όση χωρίζει τα λατινικά από τα σλαβικά – και σε διάσταση από εκείνο το χρυσό κλασικισμό απ' όπου αντλούν τις ρίζες τους ο διαφωτισμός κι ο αρχικός ρομαντισμός, με έκαναν να βλέπω τα χρόνια που πέρασαν. Ντε Κίρικο στην Ελλάδα από κάποια απόσταση.

Όταν όμως ολοκλήρωσα τις πρώτες μου μελέτες για το περιβάλλον του Ντε Κίρικο στο Μόναχο², που τελειώς απρόσμενα έφεραν στο φως στοιχεία που μου φάνηκαν βασικής σημασίας για να φτάσω σε τεκμηριωμένα ιστορικά συμπεράσματα για έναν Μαέστρο, και όχι πλέον σε απλές σκέψεις, – παρ' όσον έγιναν με μεγαλύτερη εμβάθυνση από τις προηγούμενες³ σε σχέση με την επίδραση της σχολής του Μονάχου στη ζωγραφική του – μια ματιά στην ελληνική κατάσταση εκείνης της εποχής μου φαινόταν αναγκαία. Και δεν είχα άδικο, γιατί η εικόνα που είχα για την Ελλάδα είχε σταματήσει στο καλοκαίρι του 1973, όταν την επισκέφτηκα για τελευταία φορά.

Νομίζω σήμερα, και δεν ντρέπομαι να το πω, ότι οι προηγούμενες εκτιμήσεις μου όσο και αν ήταν δικαιολογημένες, ήταν αποτέλεσμα μιας ακαδημαϊκής προκατάληψης τόσο κουτής όσο και επιπόλαιας στο σύνολο μιας ιστορίας ιδεών. Ήταν σαν εκείνο που πολλοί αρχάριοι κάνουν έχοντας τα αντίγραφα και τα διβλία σαν τη μόνη πηγή γνώριμιάς με την τέχνη.

Σήμερα ξέρω ότι στον ντε Κίρικο χρωστώ την ανακάλυψη ενός πραγματικού φαινομένου καθόλου ευκαταφρόνητου, όπως εκείνο των Deutsch-Romer και μια ερμηνεία όχι τετριμμένη ακόμη και των πιο έντεχνων μεθόδων αυτής της σχολής. Του είμαι επίσης υπόχρη μιας διαφορετικής εκτίμησης των σχέσεων της Ελλάδας με τον σύγχρονο κόσμο. Κατά κάποιον τρόπο όλοι του είμαστε υπόχρη και ίσως θα του είμαστε και στο μέλλον, γιατί μέσα στη σχέση αυτή Ελλάδας και σύγχρονου κόσμου βρίσκεται και ο κόμπος της παγκόσμιας κουλτούρας στον αιώνα μας προπαντός της ευρωπαϊκής.

Γι' αυτό ο Ντε Κίρικο είναι τόσο σημαντικός και η θέση του – η μοναδική που ήξερε να σταθεί στα πόδια της και να προωθείται παρ' όλη την ακανόνιστη πορεία της «a rebours» – είναι προορισμένη να παραμείνει αναλλοίωτη, παρ' όλες τις παρεξηγήσεις που δημιουργήθηκαν από τις αρρωστημένες συμπεριφορές της ασυνήθιστης προσωπικότητάς του στα τελευταία, κυρίως, χρόνια της ζωής του. Η αξία του και γι' αυτούς ακόμα του λόγους γίνεται μεγαλύτερη, όπως συμβαίνει πολλές φορές από το αρνητικό και την σκιά να διακρίνεται με μεγαλύτερη σαφήνεια το θετικό και το φως.

Σ' αυτά τα χρόνια εντατικής μελέτης πάνω στο έργο και την προσωπικότητα του

Ντε Κίρικο και στη σαφή παρακμή των πρωτοποριακών αντιλήψεων, δόθηκε προτεραιότητα στη μελέτη και την ανάλυση των δεκαετιών του είκοσι και του τριάντα⁴. Η ανάλυση διευρύνθηκε τόσο στις αιτίες των «επαναλήψεων» αλλά και των «επιστροφών», όσο και στις πηγές του προβλήματος που ήδη από την γέννηση του σύγχρονου κόσμου παρουσιάζεται με δύο όψεις. Με κριτική ωριμότητα, τελικά ανώτερη απ' εκείνη του παρελθόντος, διαπιστώθηκε ότι η προώθηση χωρίς ενδοιασμούς και μέτρο προς το μέλλον, αλλά και η τάση να γαντζωθούμε στο παρελθόν μας έχουν ελάχιστα επικαλύψει αβεβαιότητες και κενά. Όχι μόνον εξαιτίας της δύσκολης προσαρμογής μας στο παρόν αλλά και λόγω αντιλήψεων που δυσκολεύονται να έχουν μια πραγματική επαφή με τον κόσμο.

Το αποτέλεσμα το ξέρουμε: Μια πρωτοπορία στερημένη από κάποιο υπέδαφος σε τέτοιο σημείο που ν' αναγκαστεί ν' αλλάξει πορεία, και να χωριστεί σε μέρη ασυμβίβαστα μεταξύ τους. Μια τάση αντιδραστική που ωθήθηκε μέχρι τις παρεκκλίσεις της τέχνης μόνο για να εξυπηρετήσει την εκάστοτε εξουσία και να καταδιώξει οποιανδήποτε καλλιτεχνική έκφραση θρισκόταν έξω απ' αυτήν. Φυσικά αυτό δεν σημαίνει ότι από την τάση αυτή δεν βγήκε και κάποιο αυθεντικό αριστούργημα. Ούτε ότι τα δικτατορικά καθεστάτα είναι σε θέση να παράγουν μια τέχνη καλύτερη από εκείνη που παράγουν. Απλώς σημαίνει ότι σύμφωνα μ' εκείνους τους προσανατολισμούς δεν ήταν δυνατόν να κάνεις διαφορετικά. Η μοναδική διαφορά είναι ότι σήμερα έχουμε το κουράγιο να το παραδεχτούμε.

Αν η καλλιτεχνική διαμόρφωση του Ντε Κίρικο είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα αυτό οφείλεται στο ότι συμπίπτει με την περίπλοκη σχέση που αντιπροσωπεύει η συνειδητοποίηση του «μοντέρνου». Τώρα μπορούμε να συμπληρώσουμε επίσης και για έναν άλλο λόγο, γιατί ο Ντε Κίρικο απέφυγε συμπεριφορές τόσο πολύ αντιφατικές όσο αυτές που προηγούμενα περιγράφηκαν και έλυσε με πολύμορφη φαντασία σε μια προοπτική εμπλοκής τις διαφορετικές τροχιές και την πολυπλοκότητα των διαφορετικών παραινέσεών τους.

Εάν λοιπόν αυτή η πλευρά – και συγκεκριμένα εκείνη που αφορά τα ελληνικά χρόνια – δεν έχει ακόμα ερευνηθεί, υπάρχει ίσως μια βαθειά αιτία: Οι πραγματικές καταστάσεις της Ελλάδας του 1800 και μέχρι σήμερα δεν ενδιαφέρουν κανέναν, ούτε και αυτούς τους ίδιους τους Έλληνες. Γιατί η περίμετρος που προσδιορίζει τον ελληνικό χώρο αντιπροσωπεύει ακόμη το διαχωρισμό με το «μοντέρνο» και τις αντιλήψεις του, οι οποίες διαμορφώθηκαν αλλού. «Η σύγχρονη Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα τότε στην οποία δεν αναπολούσαν την αρχαία Ελλάδα και δεν είχε παραφραστεί ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός κατά τρόπο διανοουμενίστικο, παρ' ότι μετέπειτα και στην Ελλάδα ακολούθηθηκε η ίδια τακτική. Αναπολεί άραγε κανείς τον πατέρα του μεταμφιεσμένο και μασκαρεμένο;» Αυτά έγραφε ο Αλμπέρτο Σαβίνιο θυμίζοντας την Αθήνα του 1900⁵. Τι είναι λοιπόν η Ελλάδα; Το ψάξαμε ποτέ αλήθεια εμείς που καλλιεργούμε τα δύσκολα και τραχιά εδάφη της σύγχρονης σκέψης; Τόσα λίγα προσφέρουμε στα όνειρά μας και χάσαμε κάθε πραγματική εμπιστοσύνη στην ζωτική δύναμη που τροφοδοτεί ενεργά την φαντασία μας; Ο μικρός σκελετός γνώσεων, απομεινάρι της αρχαίας Ελλάδας, που από τα σχολικά μας χρόνια ο καθένας φέρνει μέσα του χωρίς να έχει το κουράγιο να τον επαναφέρει στο φως από φόβο να μην στερέψει ακόμη περισσότερο, είναι προορισμένος να διαλυθεί τελείως μόλις πατήσουμε το πόδι στην ελληνική γη.

Όση μεγάλη υπομονή και αν έχει ένας ευφυής επισκέπτης που θα θελήσει να

ταξιδέψει στην Ελλάδα και να προχωρήσει μέσα της, σ' εκείνον τον συμπαγή τόπο, συγκεντρωμένο σε τέτοιο σημείο που να μοιάζει με μια έμμονη ιδέα, είναι γραφτό μετά από λίγο να διαπιστώσει ότι η Ελλάδα έχει κομματιαστεί και στην θέση της έχει αφήσει χιλιάδες άλλες Ελλάδες. Είναι ένα σώμα ετερογενές, πολυσύνθετο αλλά ταυτόχρονα και συμμετρικό και σωστά ταιριασμένο μέσα από την πολυμορφία του. Δεν είναι ίσως η Ελλάδα σαν μια εικόνα που συμπίπτει με ένα μύθο που φτιάχτηκε από άλλους; Ένας τόπος απροσπέλαστος από τις ψυχολογικές ανάγκες που τον δημιούργησαν; Απροσδιόριστος σαν πραγματικότητα, που τον εγκαταλείψαμε απελευθερώνοντας το μυαλό μας από μια μικρή εμμονή, από ένα θάρος που δεν μπορούσε να φύγει από μέσα μας σαν μια περιοχή ανεπανόρθωτα σκοτεινή; Μια φύση στα μέτρα του ανθρώπου είναι έτοιμη να μας περιβάλλει σε κάθε μέρος, όπως το κορμί ενός αποκοιμισμένου θεριού που κάθε μας βήμα μπορεί να το αφυπνίσει.

Ούτε η Αθήνα κάτω από την σημερινή κατάμεστη φρίκη των χιλιάδων σπιτιών της, που οικοδομήθηκαν χωρίς κανέναν χωροταξικό προγραμματισμό, φιλοξενώντας παραπάνω από 4.000.000 κατοίκους, κατορθώνει να αποκρύψει την παλιά οικειότητά της με τη φύση. Στην καταπληκτική μορφολογία του χώρου, στο χαώδες στυλ της εξωτερικής ζωής, αντιστοιχεί στο εσωτερικό μια αυστηρή και αρχοντική βραδύτητα στην κάθε της γωνιά, όπου διαμένει μαγικά ένα αυθεντικό «GENIUS LOCI». «Η Αθήνα δεν ήταν από εκείνες τις μητροπόλεις που κλείνουν τις πόρτες στην ύπαιθρο και σκορπίζουν γύρω τους την αρρώστια του φυγόκεντρου δυναμισμού τους, καταστρέφοντας το πράσινο, κόβοντας τα δέντρα, μολύνοντας την ατμόσφαιρα. Η ζωή της Αθήνας ήταν ποτισμένη ακόμα από τις ομορφιές της υπαίθρου. Η χλόη έβγαине ανενόχλητη στις άκρες των δρόμων, οι κίσσες έρχονταν να φάνε στις πόρτες των χασάπικων, οι κασιέκες βόσκαγαν κάτω στους πρόποδες της Πνίκας»⁶. Και σήμερα αυτά τα λόγια του Σαβίνιο περιγράφουν σαφέστατα την ατμόσφαιρα που επικρατεί στο ιστορικό κέντρο της πόλης και καμιά λογική εκτίμηση πολιτικού ή κοινωνικού χαρακτήρα δεν μπορεί να αλλάξει αυτή την πραγματικότητα. Η αλληλουχία μεταξύ της φύσης και των ανθρώπινων έργων είναι ένα από τα θεμέλια της ελληνικής κουλτούρας, καθότι η ολοκλήρωση μεταξύ του ανθρώπινου και του θεϊκού βρίσκεται μέσα στο θρησκευτικό της συναίσθημα.

Η Αθήνα είναι λοιπόν τα πάντα εκτός από μια πόλη μουσείο. Και αυτό γιατί από την επιλογή της σαν πρωτεύουσα της Ελλάδας το 1834 οι σχεδιασμοί για την γενική χωροταξική της διαμόρφωση διαδέχτηκαν ο ένας τον άλλον, με την συμμετοχή των μεγαλύτερων αρχιτεκτόνων της Ευρώπης (είναι ο Leo Von Klenze που βελτίωσε το πρώτο σχέδιο των αρχιτεκτόνων Κλεάνθη και Schaubert, μαθητών του Schinkel στο Βερολίνο). Έτσι η πόλη δεν κατόρθωσε ν' αποκτήσει ένα τελικό σχέδιο, αλλά μόνο επιμέρους επιδιορθώσεις. Το αντίθετο στην ουσία από την πόλη μουσείο που δημιουργήθηκε από τον Klenze στο Μόναχο, όπου η πολεοδομική φόρμα έγινε σε στενή σχέση με την αστική λειτουργικότητα και τις ανάγκες της εθνικής διοίκησης, σύμφωνα με τον προσανατολισμό των περισσότερων ευρωπαϊών νεοκλασικών αρχιτεκτόνων εκείνης της εποχής. Ποιος θα μπορούσε ν' αποφύγει άλλωστε αυτό το ταξίδι μύησης στα μέρη της πρώτης Ντεκιρικής διαμόρφωσης, και δεν θα συναντηθεί με την Ελλάδα, με αυτή την διάσταση του φωτός που δεν έχει ομοιό της σε κανένα άλλο μέρος του κόσμου.

«Αυτό που αποδίδει απαλά, απομακρύνοντας από την πραγματικότητα τα βουνά, τα χωριά, το χρώμα γενικά της Ελλάδας είναι το φως. Στην Ιταλία το φως είναι μαλθακό,

θηλυκό. Στα νησιά του Ιονίου είναι γλυκύτερο, γεμάτο πάθος ανατολίτικο. Στην Αίγυπτο είναι πυκνό και ογκώδες. Το φως στην Ελλάδα είναι γεμάτο πνευματικότητα. Σ' αυτό το φως ο άνθρωπος κατόρθωσε να δει καθαρά και να θάλει τάξη στο χάος, πλάθοντας το σύμπαν. Είναι ένα σύμπαν που δεν σημαίνει τίποτε άλλο από μια αρμονία»⁷. Το εξάισιο μυστήριο του ελληνικού φωτός βρίσκεται σ' αυτό, που για να είναι πνευματικό δεν είναι λιγότερο φυσικό, και που για να είναι φυσικό δεν είναι λιγότερο έκφραση ενός συναισθήματος θεϊκού. Είναι ένα φως που μας περιβάλλει και μας πλημμυρίζει από χαρά».

Ακόμα ο Σαβίνιο γράφοντας μας λέει: «Η Δύση κοιτάζει μέσα από τους ιδεαλιστικούς φακούς της τον ελληνικό κόσμο και τα κατασκευάσματά του, γι' αυτήν τίποτε άλλο δεν υπάρχει παρά μόνο μια υπέροχη και πνευματώδης κτηνωδία. Τι μπορούσαν να γνωρίζουν για τους Έλληνες ο Winckelmann, ο Goethe, και ο Nietzsche; Μου έρχεται στο νου αυτό που πριν λίγο καιρό έγραψε ο Nivasio Dolcemare γύρω από τις διάφορες παρεξηγήσεις και τις παραποιήσεις που έγιναν από διάφορους εστέτ για την ποιότητα του ελληνικού πνεύματος, υποστηρίζοντας ότι το πνεύμα αυτό είναι κατασκευασμένο λιγότερο από πνεύμα παρά από ζωική λεπτότητα, που εντοπίζεται περισσότερο στο γάιδαρο παρά στον έφηβο, στον πίθηκο παρά στον πάνθηρα»⁸.

Στη βάση αυτών των χαρακτηριστικών που τόσο ωραία έχουν περιγραφεί από τον Σαβίνιο, ίσως βρίσκεται και η φυσιογνωμική αισθητικότητα που διαπερνά το ελληνικό έδαφος σπιθαμή προς σπιθαμή και το φορτίζει με αμέτρητες και απροσδιόριστες προσδοκίες.

Πρέπει όμως ν' αφήσουμε την Αττική και να τραβήξουμε προς τα επάνω κατά μήκος της ανατολικής ακτής που βλέπει προς το Αιγαίο. Εκεί που η θάλασσα μπαίνει μέσα στις στεριές και γλυκαίνει το αυστηρό σώμα των βουνών σαν μια ροή απελευθέρωσης για ν' ακουμπήσει το διαπασών της μείξης διαφορετικών στοιχείων. Εκεί επάνω στη Θεσσαλία που ατενίζοντάς την ο Όλυμπος δίνει ζωή σε μια από τις μυθικές μορφές, που παριστάνει ταυτόχρονα τις φόρμες μιας συλλογικής υπόστασης και το περίπλοκο ανακάτεμα ανθρώπου και φύσης τον περίφημο Κένταυρο.

Τα βουνά του Πηλίου που κοιτάζουν προς τον Παρασητικό κόλπο – περιοχή που βρίσκεται η σημερινή πόλη του Βόλου – είναι η απαρχή του μύθου. Ξεπερνώντας τον Όλυμπο παίζουμε στην Μακεδονία του Φιλίππου, του Μεγάλου Αλεξάνδρου και του Παύλου από την Ταρσό που απ' εδώ ξεκίνησε το κήρυγμα του Ευαγγελίου και την διάδοσή του στην Ευρώπη.

Αρχίζει τώρα μια νέου είδους ανάμειξη. Εκείνη μεταξύ διαφορετικών λαών. Σλάβοι, Βούλγαροι, Σέρβοι και Τούρκοι εναλλάσσονται στους αιώνες, αφήνοντας διάσπαρτα ίχνη από τις διαφορετικές τους κουλτούρες.

Λειτουργώντας σαν γέφυρα μεταξύ λαών και πολιτισμών διαφορετικών, η Θράκη – τελευταία επαρχία της Ελλάδας στα βορειοανατολικά –, ακόμα και σήμερα χαρακτηρίζεται σαν τόπος νομάδων και προσφύγων, και για την λατρεία της φιλοξενίας. Η Θράκη ενώνει τη Δύση με την Ανατολή, την Ευρώπη με την Ασία. Ο θρύλος τη θέλει πατρίδα του Διόνυσου, του πιο ανήσυχου από τους θεούς των Ελλήνων. Στις κοιλάδες της Θράκης είναι ακόμη δυνατόν να δεις ομορφιές της φύσης που σε πολλά άλλα μέρη έχουν εξαφανισθεί. Σε αντίθεση με τον θεό αρχιτέκτονα Απόλλωνα, ο Διόνυσος προτιμάει τα φτωχικά μέρη. Σκηνές και σπηλιές είναι οι κατοικίες που προτιμάει. Τον βλέπεις να πηγαίνει από ένα φτωχόσπιτο σ' ένα μικρό ναό, από το ένα μαγαζί στο άλλο. Είναι ικανός να προκαλέσει μολύνσεις και επιδημίες, είναι ο κατ' εξοχήν

θεός της τρέλας. Επειδή δε έρχεται απ' έξω από την Ελλάδα τα επίθετα που τον συνοδεύουν είναι ο παράξενος και ο ξένος. Ο Διόνυσος επεμβαίνει στους ανθρώπους με πλάγιους τρόπους δια μέσου άλλων προσώπων, γνωρίζει το πόσο μοιάζει η παρουσία με την απουσία και δια μέσου αυτών παρουσιάζει τις ικανότητές του και τις αρετές του σαν θεός. Ο θεϊκός του χαρακτήρας δεν μοιάζει με κανενός άλλου ελληνικού θεού, γιατί φέρει μαζί του το στίγμα του παράξενου και του ξένου. Ακόμα και το κρασί είναι σ' αυτόν ένας τρόπος για να παρουσιαστεί σαν το κάτι «άλλο» το διαφορετικό.

Είναι ο θεός της «ανόμοιας-ομοιότητας» που δεν ξέρει πως θ' αναγνωριστεί ως προς τον εαυτό του. Ο θεός που δεν αναγνωρίζεται, άρα δεν ξέρεις αν είναι ήρωας ή ημίθεος, που αναγνωρίζεται ίσως δια μέσου της ικανότητάς του να είναι αγνώριστος.

Απ' ότι ξέρουμε για αυτόν πράγματι δεν υπάρχει κάποιο γνώρισμα καθαρό, κάτι γίνεται γνωστό αλλά δεν κατονομάζεται, ούτε φαίνεται. Ενώ η μάσκα που τον συνοδεύει πάντα προτείνει ένα παράξενο αίνιγμα για λύση, οι κινήσεις του έχουν χαρακτηριστήρα αυθόρμητο και απρόοπτο. Είναι λοιπόν και θεός του «αυτομάτου».

Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του ελληνικού κόσμου που ξαφνικά χάθηκε από τον ορίζοντα της μοντέρνας κουλτούρας είναι η τοποθέτησή του στο μεταίχμιο μεταξύ δύο διαφορετικών καταστάσεων, δύο διαφορετικών πραγματικότητων, αυτό το περιθώριο αντίληψης μπορούμε να το προσδιορίσουμε, καθ' ότι η ολότητα και η καθολικότητα της εμπειρίας παρουσιάζονται σαν διφορούμενες φυσιογνωμίες, διαφορετικά προσανατολισμένες, ενωμένες κάτω από μια και μοναδική μορφή. Στην μεταφυσική του ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε μια «αρχή της μεταβλητότητας που βρίσκεται στο ίδιο ον (...) καθότι διαφορετικό».

Ένα άλλο στοιχείο που ο πολιτισμός μας γενικά έχει γενικά εξαφανίσει, ενώ απ' αυτό εξαρτάται καθ' ολοκληρίαν ο ελληνικός κόσμος είναι η λατρεία των νεκρών και η κουλτούρα του θανάτου. Ειδικά σ' αυτήν την σφαίρα είναι που πιο τέλεια εκδηλώνεται και εκφράζεται η ψυχή. Τελείως ατροφική στις ζωντανές υπάρξεις, η ψυχή λειτουργεί ενεργά μετά τον θάνατο, επειδή όμως δυσκολεύεται να δράσει στις συνειδήσεις έχει το προνόμιο να εκφραστεί το ίδιο στον ύπνο ή σε καταστάσεις όπως το *trance* που όχι τυχαία είναι φαινόμενα παραπλήσια στο φαινομενικό θάνατο. Μάλλον σ' ένα μισο-θάνατο, σε μια μισο-συνείδηση, στην οποία η ψυχή αυτή η «άλλη» μορφή γνώσης και εμπειρίας έρχεται να κάνει τον μεσίτη ή ακόμη καλύτερα *trait d'union*.

Τέλος ο μύθος στον οποίο κανένας άλλος πολιτισμός δεν κατόρθωσε να εκφραστεί με έναν τόσο υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας όσο αυτός της Ελλάδας, είναι ταυτόχρονα η κατάσταση μιας χρονικής διαφορετικότητας και μια εξιστόρηση. Μια διαφορετική σύλληψη του χρόνου και ένας λόγος, μια αφήγηση, που τον διαπερνά, τον εμπυχώνει και τον αναζωογονεί.

Αυτό το σύντομο οδοιπορικό στην ελληνική γη θέλησε μόνο να προβάλλει μερικά θεμελιώδη συστατικά στοιχεία που σαν αρχαϊκό κατάλοιπο του ελληνικού κόσμου επιδρούν ουσιαστικά στην Ντεκιρική ποιητική. Η ουσιαστική διαφορά της Ντεκιρικής Μεταφυσικής από τις άλλες είναι ότι αυτή στηρίζεται άμεσα στην εμπειρία της ζωής και του θανάτου, προπαντός δια μέσου του ψυχικού ιστού του καλλιτέχνη. Καμιά αφαίρεση, λοιπόν, δεν κινδυνεύει να παραποιήσει το «κινητικό ductus του», που αισθάνθηκε τόσο έντονα. Συγκρίνοντας την Ελλάδα «του» με την Ελλάδα του Μόναχου όχι μόνον ο Ντε Κίρικο θα βρεθεί αντιμετώπος με την περίφημη διάφορη-ομοιό-

τητα που πολλές φορές περιγράφει στα βιβλία του, αλλά τελικά θα μπορεί ν' αναγνωρίσει την κουλτούρα που του είναι περισσότερο αρμόζουσα για να μπορέσει να την χρησιμοποιήσει.

Ο Nietzsche και ο Schopenhauer με το κύρος, την εξαισία και καθαρή τους πνευματικότητα, θα μπορέσουν τότε να τον ωθήσουν να φιλαφήσει σε βάθος τις ίδιες του τις ρίζες που χάρις σ' αυτόν είναι προορισμένες να θρουν ένα νέο λόγο ύπαρξης στον σύγχρονο κόσμο.

Από την άλλη πλευρά η αποφυγή μιας αντίληψης μονοκεντρικής και το αντίθετο μάλιστα, ο πολυκεντρισμός της ψυχολογίας του, η μη επίλυση των ψυχολογικών του αντιθέσεων και η τάση του να τις προβάλλει με σαφήνεια, καθιστούν την ζωγραφική του Ντε Κίρικο κάτι το μοναδικό και ασυνήθιστο. Απ' αυτήν φαίνεται πεντακάθαρα η ζωντάνια του ενστίκτου του, ικανού αργότερα όπως σε όλους τους «ήρωες» να παρουσιάζει και όψεις πραγματικά «αλλόκοτες» και «τερατόμορφες».

Χρονικό: Αθήνα Βόλος – Αθήνα Μόναχο

«Την πιο απόμακρη θύμηση που έχω από την ζωή μου είναι εκείνη ενός δωματίου μεγάλου με ψηλό ταβάνι. Ήταν απόγευμα σ' εκείνο το δωμάτιο το σκοτεινό γεμάτο θλίψη (...) απ' εκείνη την μακρινή θύμηση των παιδικών μου χρόνων απ' εκείνο το σκοτεινό και θλιμένο δωμάτιο που ξαναβλέπω όπως ξαναβλέπει κανείς κάτι στο όνειρό του, αναδύεται ένα σύμβολο πολύ μικρό, ένα σύμβολο τελειότητας. Είναι οι μικροί επιχρυσωμένοι και τρυπημένοι στο κέντρο δίσκοι του ανατολίτικου παλτού της μητέρας μου»⁹.

Βρισκόμαστε στην Αθήνα, όχι στον Βόλο – πόλη όπου γεννήθηκε ο Ντε Κίρικο στις 10 Ιουλίου του 1888 – στις 29 του Ιούλη βαπτίζεται στην καθολική εκκλησία της Παναγιωτάτης Παρθένου Μαρίας.

Το 1891 ο Ντε Κίρικο είναι μόλις τριών χρονών, το σπίτι που μένει μαζί με τους γονείς του, η «οικία Βούρα», όπως ονομαζόταν από το όνομα του ιδιοκτήτη της που είναι και μέλος του διοικητικού συμβουλίου των Θεσσαλικών σιδηροδρόμων, βρίσκεται στην πλατεία Συντάγματος στην γωνιά της οδού Σταδίου.

Δύο σημαντικά γεγονότα γίνονται αυτόν τον χρόνο. Πεθαίνει η αδελφή του Αδελαΐδα στις 23 του Μάρτη χωρίς να γίνει γνωστή η αιτία του θανάτου. Ένας υψηλός πυρετός από κάποια γρίπη ίσως ήταν η αιτία. Και το δεύτερο γεγονός ήταν η γέννηση στις 25 Αυγούστου του αδελφού του Ανδρέα που θα θαπτισθεί και αυτός καθολικός στις 27 Σεπτεμβρίου του επόμενου χρόνου, στον Άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη.

Στα τέλη του 1890 η οικογένεια Ντε Κίρικο εγκαταστάθηκε στην Αθήνα¹⁰. Τελειώνοντας η κατασκευή των πρώτων τμημάτων του Θεσσαλικού σιδηροδρόμου, Βόλου-Λάρισας τον Απρίλιο του 1884 και Τρικάλων-Καλαμπάκας τον Ιούνιο του 1886, ο Ευαρίστο Ντε Κίρικο την επομένη τετραετία θα ασχοληθεί με πολλές άλλες εργασίες.

Οι απαλλοτριώσεις των κτημάτων που πήρε ο σιδηρόδρομος πρέπει να ξεπληρωθούν. Οι τεχνικές του ικανότητες για τις οποίες φημίζεται αλλά και επειδή γνωρίζει την περιοχή και τους ανθρώπους τον καλούν συνεχώς για να δώσει λύσεις στα νέα προβλήματα που προκύπτουν, όπως επίσης εργασίες για την αξιοποίηση εδαφών και την κατασκευή υδραυλικών έργων. Ακόμα είναι απαραίτητος απ' ότι αναφέρεται και

από την παράδοση και για την κατασκευή ορισμένων καμπαναριών στην περιοχή.

Στην πόλη του Βόλου θεωρείται ότι είναι δικό του έργο το καμπαναριό του καθεδρικού ναού του Αγίου Νικολάου όπως και αυτά στα χωριά του Πηλίου Αργαλαστή και Άγιος Λαυρέντιος. Το χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι το διαφορετικό τους στυλ, που οι ντόπιοι κοινά το χαρακτηρίζουν «Ιταλικό».

Στα 1890 η ένταση της τεχνικής του εργασίας γνωρίζει μια παύση καθότι ο Ευαρίστος Ντε Κίρικο αποφασίζει να δεχθεί την πρόταση του διοικητικού συμβουλίου των Θεσσαλικών σιδηροδρόμων που είναι εγκατεστημένο στην Αθήνα και να γίνει μέλος του. Η τοποθέτησή του στο διοικητικό συμβούλιο είναι ένα πρωτοφανές γεγονός γιατί ήταν ο πρώτος ξένος που έπαιρνε μέρος αλλά και γιατί η πλειοψηφία των συμβούλων ήταν τραπεζίτες. Θα του επιτραπεί όμως να συνεχίσει να παρακολουθεί τις εργασίες κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής και να συνεργάζεται με τον διευθυντή των έργων. Εκείνη την περίοδο λοιπόν μεταφέρεται στην πρωτεύουσα.

Πότε για πρώτη φορά ο Ευαρίστο Ντε Κίρικο ήλθε στην Ελλάδα δεν είναι γνωστό.

Τον Μάιο του 1882 η σύμβαση που υπογράφηκε μεταξύ της Ελληνικής κυβέρνησης με πρωθυπουργό και υπουργό εσωτερικών τον Χαρίλαο Τρικούπη και την κατασκευάστρια επιχείρηση των σιδηροδρόμων φέρνει και την δική του υπογραφή. Ο Ευαρίστο Ντε Κίρικο προκύπτει ότι εκείνη την εποχή ήταν διευθυντής της Γαλλο-Ιταλικής επιχείρησης «Entreprise E. Chirico et C.ie» ιδρυμένης για την επίβλεψη των εργασιών. Τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου μεταφέρεται με την σύζυγό του στο Βόλο.

Ο πρώτος σιδηρόδρομος της Ελλάδας κατασκευάστηκε το 1896 για να συνδέσει την Αθήνα με τον Πειραιά.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης που ήταν συνέχεια στην εξουσία από το 1881 μέχρι το 1895 ανέλαβε με ευθύνη του την ανάπτυξη της βιομηχανίας στην Ελλάδα. Ο Τρικούπης θέλησε να ενθαρρύνει την εκβιομηχάνιση προσφέροντας κίνητρα και διευκολύνσεις στους Έλληνες που ζούσαν στις άλλες περιοχές της Μεσογείου για να μπορέσουν να επενδύσουν στην Ελλάδα. Μια πολιτική όμως που δεν στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία γιατί οι εύπορες τάξεις προτιμούσαν να επενδύσουν σε τομείς που είχαν άμεσο και εύκολο κέρδος όπως για παράδειγμα η αγορά μεγάλων εκτάσεων γης. Όταν η Θεσσαλία και η Άρτα απελευθερώθηκαν και έγιναν μέρος της Ελλάδας το 1881, οι πλούσιοι Έλληνες αγόρασαν σε χαμηλότερες τιμές γεωργικές εκτάσεις από τους Τούρκους και απογύμνωσαν έτσι τον ντόπιο αγροτικό πληθυσμό που ήλπιζε ότι με το διώξιμο των Τούρκων η γη θα έμενε στα χέρια του.

Η φτώχεια και η εξαθλίωση του αγροτικού πληθυσμού οδήγησε σε μια μεγάλη μετανάστευση προς την Αθήνα και τότε έγινε η πρώτη μεγάλη μετακίνηση Ελλήνων προς το εξωτερικό. Μέσα σε 25 χρόνια, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, το 14% του συνολικού πληθυσμού μετανάστευσε στην Αμερική.

Το 1880 ο πρωθυπουργός Χαρίλαος Τρικούπης προγραμματίζει ένα φιλόδοξο σχέδιο που εκτός από την κατασκευή του Ισθμού της Κορίνθου, έχει σαν βασικό στόχο να συνδέσει το εσωτερικό της χώρας με τα βασικά λιμάνια εκείνης της εποχής δια μέσου σιδηροδρόμων. Προσπαθεί με τον τρόπο αυτό να εξισορροπήσει κάπως την μεγάλη διαφορά που υπήρχε στο όλο συγκοινωνιακό σύστημα μεταξύ των οδικών συγκοινωνιών που ήταν σχεδόν ανύπαρκτες και από την άλλη στην αρκετά ανεπτυγμένη θαλάσσια συγκοινωνία. Ο δε Βόλος ήταν ένα από τα πιο ανεπτυγμένα λιμάνια

της Ελλάδας εκείνη την εποχή. Χρηματοδότης αυτού του συγκοινωνιακού σχεδίου ήταν ο Θεόδωρος Μαυροκορδάτος, ένας έλληνας τραπεζίτης που έμενε στην Κωνσταντινούπολη. Αυτός ήταν που πήρε κοντά του και τον Ευαρίστο Ντε Κίρικο που επρόκειτο μάλιστα να γίνει και ο εκτελεστής αυτού του σχεδίου. Το σχέδιο προέβλεπε επίσης και την δημιουργία μιας εταιρίας ελληνικής για την εκμετάλλευση και διοίκηση των σιδηροδρόμων, διευθυνόμενη από ένα συμβούλιο που θα είχε την έδρα του στην Αθήνα όπως και ένα συμβούλιο εκτέλεσης των έργων, με έδρα την κυριότερη πόλη της σιδηροδρομικής γραμμής. Η εταιρία αυτή θα δημιουργόταν αργότερα μετά την κατασκευή του πρώτου τμήματος της γραμμής με κεφάλαια που θα προέρχονταν από τις μεγαλύτερες ελληνικές τράπεζες και από ιδιώτες.

Όπως δεν είχε ελληνική προέλευση και αυτό φαινόταν από το όνομα και το επίθετό του ο Ντε Κίρικο θα έπρεπε να εδραιώσει την παρουσία του στο χώρο με τις ήδη ανεπτυγμένες του σχέσεις στον τόπο.

Οπωσδήποτε όμως είναι σίγουρο ότι αυτός ο μηχανικός που ήλθε από την Ιταλία σε λίγα χρόνια θα έπρεπε να είχε γίνει στην Ελλάδα και στην Θεσσαλία πασίγνωστος.

Ο Αλέξανδρος Φιλάδελφος σε μια παράγραφο από το βιβλίο του *Θύμησης από την Θεσσαλία – 1897* – που το αφιερώνει στον Ιάσωνα και στον Ρήγα τους δύο ήρωες της περιοχής, ο ένας μυθικός και ο άλλος πολιτικός και επαναστάτης των τελευταίων χρόνων, αναφέρεται και στον Ντε Κίρικο με αυτά τα λόγια: «Ο κύριος Ντε Κίρικο διευθυντής της σιδηροδρομικής εταιρίας της Θεσσαλίας είναι ένας άνθρωπος με εξαιρετικά κουλούρα και σπάνια τιμιότητα. Ψηλός αρκετά λεπτός και ξανθός, φαίνεται ξένος, και είναι, γιατί από την Ιταλία απ' όπου γεννήθηκε ήλθε μέσα στους μελαχρινούς και καστανούς Θεσσαλούς. Μιλά γαλλικά και ελληνικά, πολύ καλύτερα βέβαια τα γαλλικά γιατί στο εξωτερικό έκανε τις ανώτερες σπουδές του στο πολυτεχνείο παίρνοντας τις ειδικότητες της μηχανικής και υδραυλικής.

Πιο καλός είναι όμως στον τομέα της υδραυλικής· τα σχέδιά του στον τομέα αυτό στην Θεσσαλία είναι τεράστιας αξίας. Η διαδρομή με το τραίνο που κάναμε μαζί μέχρι την Λάρισα μου έδωσε την ευκαιρία να συζητήσουμε για διάφορα θέματα και να διαπιστώσω ότι πρόκειται για έναν άνθρωπο που λόγω της θέσης του είχε την δυνατότητα να γνωρίζει όλα τα προβλήματα της Θεσσαλίας. Μόλις τελειώναμε ένα θέμα του πρότεινα αμέσως ένα άλλο. Δεν τον άφηνα ούτε ν' αναπνεύσει...»¹¹

Το 1897 την χρονιά που γράφονται αυτές οι σημειώσεις ήταν μια περίοδος δύσκολη για την Ελλάδα αλλά και την οικογένεια του Ντε Κίρικο. Αναφέρει σχετικά ο Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο στις *Μνήμες* του: «Κατά την διάρκεια της παραμονής μας στον Βόλο στα 1897 ξέσπασε ο πόλεμος μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων»¹².

Ο Θεόδωρος Δεληγιάννης μεγάλος πολιτικός αντίπαλος του Τρικούπη, τον διαδέχεται μετά τον θάνατό του το 1896. Όσο ο Τρικούπης ήταν φιλελεύθερος και υπέρ των φιλικών σχέσεων με την Μεγάλη Βρετανία υποστηρικτής γενικά της πολιτικής της στην Ελλάδα, τόσο ο Δεληγιάννης ήταν αντιβρετανός με εθνικιστικές τάσεις επηρεασμένος από την Γερμανία. Οι δεσμοί του με την – Εθνική Ένωση – που δημιουργήθηκε το 1894 για να οργανώσει ξεσηκωμούς στις κατεχόμενες περιοχές από τους Τούρκους ήταν η αιτία για το ξέσπασμα του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 για τον οποίο η Ελλάδα ήταν τελείως απροετοίμαστη με αποτέλεσμα να ριχθεί ο τόπος σε μεγάλη σύγχυση.

«Ο πατέρας μου αυτή την τραγική περίοδο πρόσφερε κάθε μέσο για να διασώσει το

υλικό του σιδηροδρόμου, όταν μετέπειτα οι Τούρκοι υποχώρησαν παρασημοφορήθηκε με το παράσημο της τάξης του Αγ. Γεωργίου μετά από προσωπική πρόταση του βασιλιά Γεωργίου» γράφει ο Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο¹³.

Εκείνη τη φορά ο Ευαρίστο Ντε Κίρικο ξεπέρασε τον εαυτό του τόσο πολύ ώστε να δικαιολογεί την φήμη του που παραμένει σ' αυτά τα μέρη μέχρι και σήμερα.

Παρότι είναι ξένος και αυτός ο πόλεμος καθόλου δεν ενδιαφέρει την Ιταλία, ο Ντε Κίρικο αγωνίζεται ηρωικά συνεργαζόμενος με τον ελληνικό στρατό για να διασωθούν ο σιδηρόδρομος και τα γεφύρια της περιοχής.

Ο πόλεμος άρχισε τον Απρίλιο, όταν μετά τον ξεσηκωμό της Κρήτης η Τουρκία αντέδρασε με σκληρότητα. Οι στρατιωτικές δυνάμεις της Τουρκίας συγκεντρώνονται στα σύνορα της Θεσσαλίας και αφού κατέλαβαν τα στρατηγικά σημεία κοντά στην σιδηροδρομική γραμμή εμπιστεύτηκαν την διεύθυνση σ' έναν Γερμανό. Ο Ντε Κίρικο όχι μόνο διορθώνει, βοηθάει και αγωνίζεται με θαυμαστό τρόπο πάνω και από τις δυνάμεις του αλλά, έχοντας μεγάλο κουράγιο αποφασίζει να συναντήσει τον Ετέμ Πασσά, αρχηγό της τουρκικής εισβολής και ταυτόχρονα έρχεται σ' επαφή με τους προξένους των μεγάλων δυνάμεων της Ευρώπης και τους πλοιάρχους των αγκυροβολημένων πλοίων στο λιμάνι του Βόλου.

Μετά από δύο μήνες τα τραίνα της Θεσσαλίας ξαναγυρίζουν στα ελληνικά χέρια και ο Ντε Κίρικο εκλέχθηκε ξανά διευθυντής των σιδηροδρόμων.

Μόλις ξαναλειτούργησαν οι σιδηρόδρομοι ζήτησε την αποζημίωση των ζημιών από τους Τούρκους και πέτυχε παράλληλα μια κάποια οικονομική βοήθεια από το διοικητικό συμβούλιο για την επιστροφή των προσφύγων στα σπίτια τους.

Τον Μάιο του 1896 οι Τούρκοι εγκαταλείπουν τον Βόλο και στις 25 Μαΐου οι κάτοικοι του Βόλου γιορτάζουν την απελευθέρωσή τους.

Μετά την παρένθεση της παραμονής στην Αθήνα που άρχισε το 1890 την άνοιξη του 1896 ο πατέρας του Ντε Κίρικο ξαναγύρισε στην Θεσσαλία γιατί πεθαίνοντας το 1895 ο προηγούμενος διευθυντής Charles Constenoble δεν βρέθηκε ένας άνθρωπος ικανός να τον αντικαταστήσει. Ο Ελβετός Secretan που για μια περίοδο σκέφτηκαν ναβάλουν στην διεύθυνση αποδείχθηκε αμέσως ανίκανος γι' αυτά τα καθήκοντα. Έτσι το διοικητικό συμβούλιο ανάγκασε τον Ντε Κίρικο ν' αναλάβει και πάλι την διεύθυνση.

Η επέκταση του σιδηροδρόμου συνεχίζεται από το 1895 με τα έργα κατασκευής του πρώτου τμήματος Βόλου-Λεχώνια, καταβαίνοντας προς το νότο κατά μήκος του Πηλίου, θα τελειώσουν δε μετά το 1900.

Σ' αυτή την περίοδο παραμονής του στο Βόλο αναφέρονται και οι πρώτες μνήμες του Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο που ήταν ήδη οκτώ χρονών και οι ικανότητές του στο να σχεδιάζει τόσο μεγάλες, που έπεισαν τον πατέρα του να του βρει έναν δάσκαλο στο σχέδιο για να προχωρήσει. Ο δάσκαλος αυτός ονόματι Κωνσταντίνος Μαυρουδής (ή Μαυρίδης) ήταν και υπάλληλος των σιδηροδρόμων.

Ο ενθουσιασμός με τον οποίο περιγράφει ο Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο αυτόν «τον Έλληνα από την Τεργέστη που μιλούσε λίγο τα ιταλικά με βενετική προφορά και σχεδίαζε υπέροχα» έχει κάτι το παράδοξο, σε αρμονία άλλωστε και με τον τρόπο περιγραφής πολλών τμημάτων του βιβλίου του *Μνήμες*.

Τα στοιχεία όμως που έχουμε έρχονται σε αντίθεση με την αλήθεια για τον Μαυρουδή, γιατί στην αρχή δεν προσλήφθηκε σαν σχεδιαστής από τον πατέρα του! Ότι ήταν όμως και ένας εξαιρετικός σχεδιαστής και ότι πολλές φορές είχε χρησιμοποιη-

θεί γι' αυτές του τις ικανότητες στα τεχνικά σχέδια και στους χάρτες για τους σιδηροδρόμους είναι αλήθεια.

Υπάλληλοι του πατέρα του που επίσης μας αναφέρει ο Ντε Κίρικο είναι και οι Φώτης Μεσσαρίτης και Ιορδάνης Καλογερόπουλος, αυτοί είναι και οικογενειακοί τους φίλοι που τους συντροφεύουν πολλές φορές στις περιοδείες τους στα κοντινά χωριά. Ήταν άνθρωποι καλλιεργημένοι με πολλά χαρίσματα και ικανότητες σε διάφορους τομείς, όπως στο σχέδιο, τη φωτογραφία, τη μουσική και την ποίηση.

Οι γραπτές αναφορές μαζί με τα ζωντανά ανέκδοτα γι' αυτούς που βρίσκονται στις *Μνήμες* του Ντε Κίρικο μας δίνουν χαρακτηριστικά την επίδραση που ασκούσε ο κόσμος αυτός στη ζωή του Τζόρτζιο και του Ανδρέα αυτή την εποχή.

Έχοντας υπ' όψη μας την μετέπειτα μαθήτευση του στην αρχή στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Αθήνας και μετά σ' εκείνη του Μονάχου, δύσκολα μπορούμε να καταλάβουμε την προδιάθεση για την απλοποίηση του σχεδίου και την επιμέλεια στην γραμμική δομή της ζωγραφικής που χαρακτηρίζει το έργο του Τζόρτζιο Ντε Κίρικο, χωρίς ν' αναλύσουμε αυτές τις πληροφορίες.

Η σκηνοθεσία από τις περιφημες Ντεκιρικές πλατείες στο σχέδιο σύνθεσης, παίρνει υπ' όψη της σχεδόν πάντα και την υποθετική πραγματική τοποθέτηση αυτής της μορφής στο χώρο.

Οι προοπτικές του Ντε Κίρικο που έχουν την ικανότητα να διαρθρώσουν τέλεια το έργο της ζωγραφικής, σύμφωνα με μια τάξη αντίληψης αλάθητη, οφείλονται κατά ένα μέρος και σ' εκείνα τα παλιά μαθήματα που πήρε.

Τον Οχτώβρη του 1898 οι Ντε Κίρικο επιστρέφουν στην Αθήνα και μένουν στο σπίτι του Σταμπουλόπουλου στην λεωφόρο Αμαλίας, στη γωνιά με την οδό Ξενοφώντος, απέναντι από τον βασιλικό κήπο. Ο Ευαρίστο συνεχίζει να παρακολουθεί τα έργα στην Θεσσαλία, εκείνα των γραφείων της διεύθυνσης και εκείνα του νέου σιδηροδρομικού τμήματος ανάμεσα Λεχώνια και τις Μηλιές που διαπερνά την ορεινή ζώνη του Πηλίου παρουσιάζοντας μεγάλες δυσκολίες. Το τελικό αποτέλεσμα όμως αυτών των εργασιών θα είναι ό,τι το καλύτερο μπορούσε να γίνει για εκείνη την εποχή, επισφραγίζοντας με τον τρόπο αυτόν μια νέα προσωπική επιτυχία στις προσπάθειες του Ευαρίστο Ντε Κίρικο.

Ο Τζόρτζιο θα φοιτήσει για ένα χρόνο στο Λεώνιο Λύκειο (στην οδό Σίνα 2), μετά ο πατέρας του θα προτιμήσει να επιστρέψει στους ιδιωτικούς δασκάλους, μεταξύ των οποίων θα πρέπει ν' αναφερθεί ξεχωριστά ειδικά για το σχέδιο ο Ελβετός Gilleron καθηγητής ζωγραφικής της βασιλικής οικογένειας. Δεν αποκλείεται και αυτά τα μαθήματα να χρησιμοποιήθηκαν για να προετοιμάσουν την είσοδο του στην Ακαδημία Καλών Τεχνών που εκείνη την εποχή ήταν συνδεδεμένη με το Πολυτεχνείο και γενικά ήταν μια σχολή αρκετά δύσκολη. Η είσοδος στη σχολή επιτρεπόταν στα παιδιά που είχαν κλείσει τα δώδεκα χρόνια και η διάρκεια σπουδών ήταν επτά χρόνια. Μέχρι το 1901 διευθυντής της σχολής ήταν ο Αναστάσιος Θεοφίλας, αρχιτέκτονας του στρατού και από την εκλογή του το 1878 η σχολή έγινε πολύ αυστηρή σκλήρυνε η πειθαρχία, και δυσκόλεψαν πολύ τα μαθήματα.

Από το 1901 και μετά διευθυντής ήταν ο Κωνσταντίνος Μητσόπουλος που προέρχονταν από τη σχολή της Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και ήταν πτυχιούχος στη Φυσική.

Η βασική σφραγίδα όμως των μαθημάτων των προσανατολισμών και γενικά της ατμόσφαιρας που επικρατούσε στη σχολή ήταν δοσμένη προπαντός από τους δασκά-

λους που οι περισσότεροι είχαν εξειδικευθεί στο εξωτερικό και συγκεκριμένα στο Μόναχο της Βαυαρίας που ήταν συνδεδεμένο με την Αθήνα με πολλούς δεσμούς από το 1832, όταν, μετά την δολοφονία του πρώτου κυβερνήτη της απελευθερωμένης Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια οι προστάτιδες δυνάμεις Αγγλία, Ρωσία και Γαλλία αποφάσισαν να προσφέρουν την κληρονομική μοναρχία στον πρίγκηπα Όθωνα από την Βαυαρία, του οίκου Wittelsbck.

Το Πολυτεχνείο είχε ιδρυθεί το 1836 και κατασκευάστηκε από τον Λύσανδρο Καφταντζόγλου, ιταλικής καταγωγής και μετέπειτα διευθυντή της σχολής. Το δε Πανεπιστήμιο το 1837. Ο Όθωνας Α΄ της Βαυαρίας ήθελε να οργανώσει την δημόσια παιδεία. Οι υποτροφίες στους ικανότερους μαθητές δίνονταν για να συμπληρώσουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό και κυρίως στο Μόναχο της Βαυαρίας.

Μεταξύ των δασκάλων της Ακαδημίας τρεις κατά κύριο λόγο ήταν εκείνοι που ώθησαν την ελληνική τέχνη προς το Μοντέρνο: Ο Νικηφόρος Λύτρας, ο Κωνσταντίνος Βολονάκης και ο Νικόλαος Γύζης. Ο δεύτερος αναφέρεται από τον Ντε Κίρικο σαν δάσκαλός του, όμως και ο τρίτος δεν θα πρέπει να του ήταν άγνωστος. Σ' όλους αυτούς ήταν έντονος ο επηρεασμός της σχολής του Μονάχου. Ο Βολονάκης ήταν γνωστός κύρια για τα θαλασσινά του τοπία. Ο Λύτρας και ο Γύζης αντίθετα παρουσιάζουν μεγάλες ικανότητες και ασχολήθηκαν με πολλούς τομείς της τέχνης. Όλοι όμως αυτοί ήταν εμποτισμένοι από στοιχεία που κυριαρχούσε ο Συμβολισμός, ο δε Γύζης εμβάθυνε ακόμη περισσότερο σ' αυτόν με την απαλλαγμένη από προκαταλήψεις και μοντέρνα τοναλιτά του.

Άλλοι δάσκαλοι του Ντε Κίρικο ήταν ο Ροϊλός γνωστός για τους πίνακές του με κύριο θέμα τις πολεμικές μάχες και ο Ιακωβίδης, αυτός δε ο τελευταίος κυρίως στη ζωγραφική. Και αυτοί είχαν κάνει τις σπουδές τους στο Μόναχο και από την σχολή του Μονάχου είχαν τελικά επηρεασθεί.

Αυτοί οι καλλιτέχνες επρόκειτο εκείνη την εποχή να εκπαιδεύσουν τις νέες γενιές διευρύνοντας μ' αυτόν τον τρόπο την γερμανική επιρροή, και ειδικότερα εκείνη του Μονάχου στην ελληνική ζωγραφική.

Ο Ντε Κίρικο θα φοιτήσει επί έξι χρόνια στην Ακαδημία Καλών Τεχνών. Οι σχολικοί έλεγχοί του, βρέθηκαν και δείχνουν ότι εκτός από την τελική σχολική του αποτυχία εξ' αιτίας του ψυχικού του τραυματισμού που του προκάλεσε ο θάνατος του πατέρα του τον προηγούμενο χρόνο, άλλη μια φορά δεν προβιβάστηκε στα 1901-1902. Τους καλύτερους δε βαθμούς αντίθετα τους πήρε στις σχολικές χρονιές 1903-1904 και 1904-1905 με βαθμολογίες 6,5 και 7,5 όταν η βάση ήταν το 5.

Φθάνοντας στο Μόναχο στα 1906 ο Ντε Κίρικο θα φύγει μετά από τέσσερα χρόνια και συγκεκριμένα το 1910. Αυτή την περίοδο, ίσως περισσότερο και από τους δασκάλους της Ακαδημίας, πραγματικό σχολείο γι' αυτόν θα είναι η ίδια η πόλη. Εκεί θα έλθει σ' επαφή όχι μόνο με την ζωγραφική των επονομαζόμενων *deutsch römer*, αλλά θα δεχθεί ερεθίσματα και από το γενικότερο πνευματικό κλίμα που μετά από λίγο καιρό επρόκειτο να γεννήσει μια μεγάλη καλλιτεχνική πρωτοπορία, εκείνη δηλαδή του Kandinskij, του Franz Marc, του August Macke, του Klee και του Jawlenskij.

Επιθυμώ να ευχαριστήσω όσους κατά την περίοδο των ερευνών μου στην Αθήνα, στο Βόλο και στο Μόναχο της Βαυαρίας αυτά τα χρόνια, διευκόλυναν το έργο μου είτε για λόγους επαγγελματικούς είτε για λόγους φιλικούς όπως οι κ.κ.: Παύλος Χριστοδουλίδης, Γεώργιος Νικολαΐδης, Ιωάννης Πάτσης, Κωνσταντίνος Αντωνιάδης, Μάνος Χαριτάτος, Κώστας Ανδρουλιδά-

κης, Αλέξης Ακρηθάκης, Χριστιανός Βασίλης, Φανή-Μαρία Τσιγκάκου, Αγγελική Κόκκου, Μηλίτσα Καραθάνου, Κίτσος Μακρής, Τίνα Αναγνωστοπούλου, Erich Steingraber, Cristian Lenz, Cornelia Syre, Ursula Geiger, Cornelia Hentzen, Hinrich Sieveking, Frau Hoffmann, Δημήτρης Ζήκος.

Μετάφραση: Βασίλης Πιρμίκης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μουσείο Documentario – La Metafisica – Kat. Palazzo Massare Φερράρα 1981, κείμενα F. Farina, M. Calvesi, E. Coen, G. Dalla Chiesa, σελ. 93.
2. Μεταξύ Αυγούστου 1984 και Γενάρη 1985, στις έρευνες που έκανα στο Μόναχο της Βαυαρίας ανακάλυψα τα μητρώα της Ακαδημίας και τις κατοικίες που έμενε ο Ντε Κίρικο. Μπόρεσα έτσι να επιβεβαιώσω την ημερομηνία άφιξης του Ντε Κίρικο στο Μόναχο και να μεταθέσω εκείνη της επιστροφής του στα 1910. Αυτά τα στοιχεία τα δημοσίευσα στον κατάλογο Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, Pal. Diamanti, Φερράρα, Ιούνης-Οκτώβρης 1985.
3. Οι αίθουσες του μουσείου Documentario della Metafisica στην Φερράρα είναι γεμάτες από μια σειρά από εικονογραφημένες ενδείξεις που τις επιμελήθηκα εγώ. Συγκεκριμένα από την III αίθουσα μέχρι την X. Πολλές από αυτές αποδεικνύουν τις σχέσεις της ντεκιρικής εικονογραφίας με την σχολή του Μονάχου.
4. Les Realismes, κατάλογος της έκθεσης του κέντρου G. Pompidou, Παρίσι 1981 – J. Clair, σελ. 8 και σελ. 26.
5. Βλ. A. Savinio, *Narrate o uomini la vostra storia*, Bompiani 1942, σελ. 256.
6. A. Savinio απ' το προαναφερόμενο έργο, σελ. 251.
7. Νίκος Καζαντζάκης, *Lettre au Greco*, σελ. 67.
8. A. Savinio απ' το προαναφερόμενο έργο, σελ. 309.
9. Τζ. Ντε Κίρικο, *Memorie della mia vita*, εκδ. Rizzoli 1945, σελ. 9.
10. Κ. Ανδρουλιδάκης, *Οι Ντε Κίρικο στην Ελλάδα*, «Ιχθυετής», Ιούνης 1988, Αθήνα, σελ. 13-17.
11. Αλέξανδρος Φιλιάδελφος, *Ακτίνες εκ της Θεσσαλίας*, Αθήνα 1897.
12. Τζ. Ντε Κίρικο, Στο προαναφερόμενο έργο, σελ. 25.
13. Το ίδιο, σελ. 25.